

ČASOPIS ZA KULTURU HRVATSKOGA KNJIŽEVNOG JEZIKA
IZDAJE HRVATSKO FILOLOŠKO DRUŠTVO
GOD. 39, BR. 4, 97-128, ZAGREB, TRAVANJ 1992.

HRVATSKI GLASNIČKI NAZIVI PREMA TVORBENIM NAČINIMA

Zrinka Babić

Budući da je tvorba glasova ili glasnika¹ bitan dio fonetike i fonologije, ali i važna za razumijevanje glasničkih promjena u morfologiji i tvorbi riječi, bilo bi potrebno da se usustave njihovi i s njima povezani nazivi. U lingvistici se upotrebljavaju i hrvatski i strani, uglavnom latinski nazivi, ali za pojedine pojmove ima i po nekoliko sinonima.

U lingvistici strani nazivi uglavnom dobro služe,² ali katkad ima teškoća. U nekim bi slučajevima trebalo dati prednost jednom od nekoliko postojećih naziva (npr. pravi *konsonanti* ili *turbulenti* ili *opstruenti*), u drugima bi trebalo razgraničiti nazive koji se čine istoznačnim (npr. *okluzivne* od *eksplozivnih* glasnika), za novije engleske trebalo bi smisliti latinske nazive (npr. za *tap* i *flap*).

Hrvatsko bi nazivlje bilo potrebno donekle usavršiti i ustaliti. Iako je većina hrvatskih naziva dobro odabrana, gotovo je svima u odnosu na strane nazive nedostatak to što su dvočlani (npr. *otvorni glas*, *tjesnačni glas* prema *vokalu*, *frikativu*), pa se strani jednočlani nazivi češće upotrebljavaju od dvočlanih hrvatskih. Hrvatsko je nazivlje poželjnije u školstvu i općoj upotrebi. S nazivima glasnika djeca se susreću već u osnovnoj školi. Kad su hrvatski glasnički nazivi sadržajno prozirni, slikoviti, i djeca i odrasli mogu ih lakše pamtiti zajedno s određenjem pojma koji

¹ Budući da je najprošireniji naziv za najmanji govorni odsječak: *glas*, istozvučnica s nazivom za ljudski glas, a često se javlja i u značenju: razlikovni glas (ili fonem), u članku će se umjesto njega uglavnom upotrebljavati naziv: *glasnik*, koji tako upotrebljava I. Škarić. D. Brozović, *Fonologija hrvatskoga književnog jezika*, u knjizi Babić i suradnici: *Povijesni pregled, glasovi i oblici hrvatskoga književnog jezika*, HAZU i Globus, Zagreb, 1991, upotrebljava za isti pojam naziv *fon*, str. 398.

² U prilog stranim nazivima govori znanstvena potreba da nazivi budu jednoznačni. Međutim, tu njihovu prednost smanjuju hrvatski novotvoreni nazivi jer su i oni jednoznačni.

označuju.³ Sadržajna prozirnost ne znači da svatko može odmah po nazivu pogoditi koji su glasnici njime obuhvaćeni jer sam naziv ne može biti i njihovo cjelovito odredenje – on se mora prvi puta čuti.

Iako će se u članku pojaviti mnoštvo naziva, neće svi biti novi jer su pojedini već negdje upotrijebljeni,⁴ a drugi su samo jednočlani nazivi što su sufiksalsnom tvorbom zamijenili dvočlane. Postoji razlog zašto bi sada bilo dobro ustaliti nazivlje – proučavanjem mnoštva dotad neopisanih jezika u svjetskoj su se fonetici i fonologiji javile i nove spoznaje, pa se neke tradicionalne kategorije ili glasnička određenja moraju donekle izmijeniti. Osim predloženih hrvatskih naziva, u članku će se navoditi ostali nazivi hrvatski i strani nazivi upotrebljavani u fonetskim i fonološkim radovima a i engleski ako nema prihvaćenoga latinskog naziva za njih.

U članku će se iznijeti i nužni opisi glasnika i ostalih pojava povezanih s njihovom tvorbom da bi se pokazala utemeljenost naziva i pojmovi jasno odredili. Kad je god to moguće, upotrebljavat će se dvočlane podjele. Tim se postupkom djelomično povećava broj naziva, ali će tako napravljeni nazivi moći poslužiti i kada se glasnicima i s njima povezanim nazivima pristupa stručnije nego što je to potrebno za osnovnu školu.⁵ Većina naziva i nije potrebna u osnovnoj ili srednjoj školi, nego u sveučilišnoj nastavi (u radu sa studentima lingvistike, fonetike i različitih filoloških grupa), te u stručnom i znanstvenom radu. Neki se pojmovi općenito upotrebljavaju vrlo rijetko, pa se njihovi nazivi mogu činiti nevažnima. No dobro bi bilo da se u svim strukama za sve poznate pojmove pronađu prikladni nazivi, bez obzira na njihovu buduću upotrebu koja nije uvijek predvidljiva: pojmovi i nazivi mogu se pokazati posve nepotrebni, čak i nestati, ali isto tako mogu postati vrlo važni i česti.

Govorne djelatnosti

Govor se sastoji od tri glavne djelatnosti: pokretanja, oblikovanja i glasničenja.

Pokretanje je djelatnost u govornom prostoru koja mijenja zračni pritisak i tako potiče zračnu struju, drugim riječima: izaziva se strujanje. Pokretanje se zove još i *inicijacija*. U pokretanju može sudjelovati jedan organ ili nekoliko njih, oni su **pokretači**, a nazivaju se i *inicijatorima* ili *aktivatorima*⁶ glasa.

Oblikovanje je djelatnost u govornom prostoru (uglavnom iznad grkljanja) kojom se prekida ili oblikuje zračna struja da bi se proizveo poseban glas. Oblikova-

³ Prema psihološkim istraživanjima, smatra se da su riječi u mozgu (odnosno mozgovnom rječniku) poručane prema zvuku, a njihovo je pojavljivanje lakše, tj. brže, što su one ili njima semantički srodne riječi bile nedavnije upotrijebljene (R. Akmajian, R. Demers i R. Harnish; *Linguistics*, 1984, str. 438). Prema tome, budući da se npr. pojam kao tjesnac u hrvatskom općenito znatno češće javlja od frikacije, a u objašnjenju glasova poput s, z, h govori se o tjesnacu kroz koji prolazi zračna struja, tjesnacnik će biti lakše pamtiti od frikativa.

⁴ Kad je ovaj članak već bio završen, izašla je *Gramatika hrvatskoga jezika* S. Težaka i S. Babića, 1992, u kojoj su na prvom mjestu navedeni mnogi nazivi upotrijebljeni u ovom članku. U Gramatici se o njima ne raspravlja, već se navode nazivi i opisuju samo hrvatski glasovi, a izostavljeni su nazivi glasova koji postoje u drugim jezicima. Stoga se u ovom članku nisu mogla izbjeći neka ponavljanja kako bi glasovi i njihovi nazivi bili sustavno podijeljeni.

⁵ Tako je npr. za osnovnu školu *šumnike* dovoljno podijeliti na *zapornike*, *tjesnacnike* i *slivenike*. Međutim, ako se u radu sa studentima želi istaći da su prema vrsti zatvora i tijeku zračne struje, odnosno prema prekidnosti, *zapornici* i *slivenici* povezaniiji, sličniji, upotrijebit će se i njihov skupni naziv: *zastojnici*.

⁶ Izraz aktivator upotrebljava I. Škarić, *Fonetika hrvatskoga književnoga jezika*, u Babić i sur., nav. dj., str. 102.

nje se zove još i *artikulacija*, *artikuliranje*. Organi koji sudjeluju u oblikovanju zovu se *oblikovači*, a nazivaju se i *artikulatori*.

Glasničenje je djelatnost u grkljanu kojom se prije konačnog oblikovanja mijenja zračna struja što prolazi između glasnica. Naziva se još i *glasanje*⁷ ili *fonacija*, *foniranje*. Prostor između glasnica zove se *glasište*. Naziva se i *međuglasnički prolaz*, *glasna cijev*, *glota*, *glottis*,⁸ *rima glottidis*.

POKRETANJE

Prema načinu pokretanja, tj. prema smjeru zračne struje u izgovaranju, glasnici se dijele na izlazne i ulazne glasnike, tj. izlaznike i ulaznike. *Izlaznici* su glasnici pri čijoj se tvorbi zrak istiskuje pa u konačnici izlazi iz usta. Nazvani su još *egresivima*, a mogli bi se zvati i *istisnici*. *Ulaznici* su glasnici koji se tvore zračnom strujom što ulazi u usta, nazvani su i *ingresivima*, a mogli bi se zvati i *utisnicima*.

Prema vrsti pokretača glasnici se dijele na plućne i neplućne glasnike.

Plućni glasnici ili plućnici

Plućnici su glasnici u kojih strujanje pokreće širenje i stezanje pluća, dakle nastaju udisanjem i izdisanjem. Glasnici nastali izdisajnim zrakom zovu se *izdisajnici*. Izdisajnici nastaju plućnim istiskom, koji je jedini pokretački način zajednički svim svjetskim jezicima. Zovu se još i *ekspiratorni glasovi*.

Za razliku od izdisajnika, glasnici nastali udisajnom zračnom strujom (odnosno plućnim utiskom), nazvani *udisajnici* ili *inspiratorni glasnici*, nisu svojstveni ni jednom poznatom jeziku na svijetu.⁹

Neplućni glasnici ili pregradnici

U neplućnih glasnika zračnu struju pokreću grkljan ili jezik. Oni zatvaraju govorni prolaz i zajedno s još jednim zatvorom u ustima čine pregradu. Kad se usneni zatvor otpusti, zrak struji prema van ili prema unutra u ovisnosti o tome je li u *pregradi*, prostoru zagrađenom dvama zatvorima, bio tlak ili podtlak. Stoga se neplućni glasnici zovu *pregradnici*.

Pregradnici se dijele na grkljanske i jezične.

Grkljanski pregradnici

Kad se podiže grkljan sa zatvorenim glasištem i zajedno sa zatvorom u ustima tvori pregradu, u njoj se stvara tlak. Uklanjanjem usnog zatvora sabijeni se zrak izbacuje iz usta. Glasnici nastali takvim grkljanskim istiskom zovu se *izbačajnici*. Nazivaju se još *izbačajni glasnici* ili *ejektivi*. Oni se pojavljuju u kavkaskim jezicima, u mnogim afričkim i u indijanskim jezicima.

⁷ I. Škarić, nav. dj., str. 103: »Zvuk, kojemu je treperenje zračnih tlakova nastalo od treperenja glasnica, zove se glas. Proizvodnja je tog zvuka glasanje (foniranje).« *Glasanjem* se naziva svako ljudsko i životinjsko zvučno javljanje, pa je glasničenje jednoznačno.

⁸ Prema R. Simeonu, *Enciklopedijski rječnik lingvističkih naziva*, Matica hrvatska, 1969, to je naziv organa za stvaranje glasa, u sastav kojega ulaze obje prave glasne žice ili glasiljke, sluznica grkljana i otvor između glasnih žica. U tom značenju *glasna cijev* javljaju se i *pisak*, *pisnik*, *dišnjača*.

⁹ U hrvatskom se udisajno izgovara npr. *Ah!* u preplašenom iznenađenju. Udisajno se glasovi ili riječi, osim slučajno, mogu katkad izgovarati i radi izražajnosti.

Kad se grkljan pokreće naniže, u pregradi se stvara podtlak. Uklanjanjem usnog zatvora vanjski zrak ulazi u usta. Glasnici nastali grkljanskim utiskom zovu se **ubačajnici**. Nazivaju se još *ubačajni glasnici* ili *injektivi*. Pojavljuju se u afričkim, indijanskim i jugoistočnim azijskim jezicima. Najčešći su predstavnici zvučni ubačajnici pri čijoj tvorbi glasište nije čvrsto zatvoreno, pa se zrak nakratko probija uz glasište ozvučujući glasnik – ti se glasnici nazivaju *zvučnim implozivima*.¹⁰ Stoga se katkada naziv imploziv pojavljuje kao naziv za čitavu tu skupinu glasova.

Jezični pregradnici

Pokretač je jezik koji stvara zatvor na jedru, koje se češće zove meko nepce.¹¹ Kad se (srednji) dio jezika između dvaju krajeva koji čine zatvor lagano spušta, stvara se podtlak, pa se po uklanjanju usnog zatvora zrak usisava. Takvim se pokretanjem stvaraju **kloknici**,¹² koji se zovu još i *klikovi*.¹³ Kloknici su razlikovni glasnici u bušmanskom, namskom ili hotentotskom i još nekoliko južnoafričkih jezika.¹⁴ U hrvatskom ti glasnici služe kao onomatopejski zvukovi, npr. **pusnik** (kojim se oponaša poljubac), **coknik** (kojim se iskazuje odbijanje, često s istovremenim odmahivanjem glavom lijevo–desno), **ključnik** (kojim se, najčešće ponavljanim, oponaša konjski hod)...

Kloknici su glasnici koji se izgovaraju utisno, ulaznom zračnom strujom. Njih je moguće izgovarati i istisno, izlaznom strujom, ali ni jedan poznati jezik ne upotrebljava tu mogućnost. Ako bi bilo potrebno razlikovati ulazne od izlaznih kloknika, prvi bi se mogli zvati *usisnici*, a drugi *isisnici*.¹⁵

GLASNIČENJE

Za vrste glasničenja važna je otvorenost, odnosno zatvorenost glasišta i djelatnost glasnica. Neki se jezici služe različitim vrstama glasničenja kao govornim stilovima, ali ih mogu i razlikovno upotrijebiti – hrvatski samo zvučnost i bezzvučnost.

Postoje četiri osnovne vrste glasničenja:

1. **Bezzvučnost** (ili dišnost) – Glasište je otvoreno, a glasnice rastvorene, kao u disanju. Glasnici nastali takvim glasničenjem zovu se bezzvučni glasnici ili **bezzvučnici**. U hrvatskom su to p t k c č ć f s š h.

¹⁰ Implozija, lat. (*in* – u; *plodere* – udarati) l. iznenadni, nagli zatisak, zatvor šupljine izazvan vanjskim pritiskom. (B. Klaić, *Rječnik stranih riječi*, 1978). *Implozivima* se zovu i suglasnici izgovoreni potpunim zatvorom glasnog prolaza poslije kojeg ne slijedi naglo otvaranje (tj. eksplozija) ili opuštanje, nego se dah naglo prekida, a katkada se tako zovu pucketavi glasovi (engl. *click*), prema R. Simeonu, nav. dj., str. 524.

¹¹ Prema J. C. Catfordu (*Phonetics*, 1991, str. 219) i P. Ladefogedu (*Preliminaries to Linguistic Phonetics*, 1971; *A Course in Phonetics*, 1982). I. Škarić (nav. dj., str. 127) umjesto jedrenog, tj. mekonječanog navodi resično–korigenski zatvor.

¹² Zahvaljujem kolegi Ivanu Ivasu na ovom i još nekoliko klokničkih naziva, te na korisnim savjetima. *Kloknik* je odabran umjesto *klika* zato što je *klik* naziv i za doziv, povik, kliktanjem se naziva vikanje, zvanje, zapijevanje, glasanje kli kli...

¹³ Katkada se zovu i *coktavi*, *pucketavi* ili *mljaskavi glasovi* (R. Simeon, nav. dj., str. 658).

¹⁴ Neki od jezika iz koisanske jezične skupine imaju dvadesetak različitih kloknika, a prema knjizi I. Maddiesona: *Patterns of Sounds*, 1984, jezik Xu ima 48 različitih kloknika.

¹⁵ I. Škarić, nav. dj., za isisni klik navodi dvousnjeni treptavi glasnik kao znak omalovažavanja.

2. Šapat – Glasište je suženo pa zračna struja proizvodi jak šum pri prolazu. Kada se govori šaptom, bezvučnici ostaju nepromijenjeni, a umjesto zvučnih glasnika javlja se šaptajni glasnici, mogli bi se zvati *šaptajnici*.

3. Zvučnost – Glasnice su lagano priljubljene pa titraju zbog zraka što prolazi između njih. Zvučnost proizvode srednji ili visoki titraji. Ako zvučnost ima razlikovnu ulogu, nastaju zvučni glasnici ili **zvučnici**. U hrvatskom su zvučnici svi otvornici, svi zvonačnici, te šumnici: z ž b d g đ dž.

4. Škripa – Glasište je gotovo čitavom dužinom zatvoreno, glasnice ukrućene i priljubljene gotovo čitavom dužinom, ali im se kroz mali odsječak na prednjem dijelu koji polako titra probija zračna struja stvarajući niskotitrajni škripav zvuk. Takva se vrsta glasa može izražajno upotrebljavati.¹⁶

Moguće je i spajati različite tipove glasničenja. Najčešći su takvi spojevi dahtanje, mrmorenje i (zvučno) škripanje.

Dahtanje – Glasište je širom otvoreno, a zračna struja tako brza da rastvorene glasnice titraju. Tako se govori kad čovjek ostane bez daha.

Mrmorenje¹⁷ – Glasnice titraju i javlja se zvučnost, ali zrak izlazi i uskim prolazom slično kao u šapatu. Ako se takvim glasničenjem tvore razlikovni glasnici, kao u jalapaskom mazatečkom,¹⁸ gurajatskom, oni se zovu **mrmornici**.

(Zvučno) škripanje – U nekim se jezicima škripanjem, škripom koja se miješa sa zvučnošću, tvore razlikovni glasnici, kao u hauskom jeziku¹⁹ ili jalapaskom mazatečkom. Takvi se glasnici zovu **škripnici**. Škripnici se katkad zovu i *laringalizirani glasnici*.²⁰

OBLIKOVANJE

U oblikovanju se glasnici najviše razlikuju po tvorbenom načinu i tvorbenom mjestu. Tvorbeni se način zove **obličnost**.²¹ Obličnost je svojstvo svakog glasnika da mijenja prolaz zračnoj struji.

Svi se glasnici u hrvatskom obično dijele na dvije velike skupine – na vokale (prema lat. *vocalis* – glasan, zvučan) i konsonante (lat. *consonans* – suzvučan). Hrvatski su nazivi često samoglasnik i suglasnik. Međutim, oni nisu dobra zamjena za vokal i konsonant jer se odnose na slogotvornost, dijele glasnike prema ulozi, odnosno mjestu u slogu. Nazivi samoglasnik i suglasnik dobra su hrvatska zamjena za nazive *silabičan* (slogotvoran ili slogovan) glas, tj. silabem, i *nesilabičan* (neslogotvoran, neslogovan) glas, tj. asilabem.²²

U hrvatskom je nužno razlikovati glasnike prema tvorbi i prema slogotvornosti – glasnik *a* uvijek je vokal i samoglasan, glasnik *p* uvijek je konsonant i sugla-

¹⁶ Engleski se škripa zove *creaky voice* ili *creak*, a katkad se zove i *glottal fry* (cvrčanje).

¹⁷ J. C. Catford (1988, nav. dj., str. 55) mrmorom naziva zvučni šapat (*whispery voice*). P. Ladefoged i I. Maddieson (»Vowels of the world's languages«, *Journal of Phonetics*, 1990, br. 18, str. 118) mrmorom zovu zvučnu dišnost ili dahtanje (*breathy voice*).

¹⁸ Mazatečki jezik (engl. Jalapa Mazatec) pripada otomankvinskoj porodici sjevernoameričkih indijanskih jezika, govori se u Meksiku. On prema glasničenju razlikuje tri vrste otvornika: obične, mrmorne i škripne, vidi P. Ladefoged i I. Maddieson, nav. dj., str. 118–119.

¹⁹ D. Crystal: *A Dictionary of Linguistics and Phonetics*, 1985, str. 80.

²⁰ D. Crystal (nav. dj., 1985), vidi i P. Ladefoged i I. Maddieson, nav. dj., str. 118–119.

²¹ Obličnost je na engleskom *stricture*.

²² Vidi npr. Ž. Muljačić: *Opća fonologija i fonologija talijanskog jezika*, 1972, str. 58, ili D. Brozović, nav. dj., str. 412–413.

san, ali glasnik *r*, koji je uvijek konsonant, može biti suglasan (češće) ili samoglasan (rjeđe). I bez obzira na to što neki lingvisti smatraju da u hrvatskom postoje dva glasnika *r* (jedan zovu *sonantno r* ili *suglasničko r*, a drugi *vokalsko r* ili *samoglasničko r*), samoglasničko je *r* tvorbeno bitno drugačije od samoglasnika *i e a o u*.²³ Za opis njegove tvorbe nije dovoljno samo reći je li jezik visok, srednji ili nizak, pomaknut naprijed ili nazad, te jesu li usne zaobljene ili ne, nego treba reći da se tvori podignutim jezikom čiji vrh treperi zbog različitog zračnog pritiska ispred i iza njega dodirujući desni.

Otvornici i zatvornici

Za vokal je u hrvatskom već pronađen naziv *otvorni glas*²⁴ koji treba samo učiniti jednorječnim, pa reći da je vokal: *otvornik*. Tako bi se svi glasnici mogli podijeliti prema stupnju otvorenosti prolazu zračne struje na dvije glavne skupine: na *otvornike* i *zatvornike*. Otvornici su glasnici pri čijoj je tvorbi otvoren, slobodan prolaz zračnoj struji. U hrvatskom su otvornici: *i e ie a o u*.

Zatvornici su glasnici pri čijem se oblikovanju djelomično ili potpuno zatvara prolaz zračnoj struji. U hrvatskom su to *j v r l lj m n nj z ž f s š h b d g p t k dž đ c č ć*. Zovu još i *konsonanti*, katkad i *suglasnici*, ali taj naziv, kao što je već rečeno, nije istoznačan nazivu konsonant jer je napravljen po kriteriju slogotvornosti.

Otvorenost u tvorbi glasnika uglavnom nema oštih granica – može se stupnjevati od najotvorenijih glasnika, u kojima je prolaz zračnoj struji širom otvoren (npr. *a*), do najzatvorenijih glasnika, u kojima je prolaz zračnoj struji neko vrijeme potpuno zatvoren (npr. *p*). Granica u podjeli prema nazivlju mora se donekle proizvoljno uspostaviti: u predloženom je nazivlju određena na granici između glasnika *i u*, koji su otvornici, i njima sličnih glasnika *j w*, koji su već zatvornici.

U samoj su skupini otvornika neki glasnici znatno otvoreniji od drugih (kao *a* prema *i u*). Nekima se stoga može naziv otvornik učiniti neprimjerenim jer se tradicionalno govori o otvorenim i zatvorenim vokalima, npr. otvorenima i zatvorenima *e, o*. Ti su opisi slikoviti, ali bi točnije bilo govoriti o višim i nižim otvornicima (vokalima) jer je otvorenost i zatvorenost posljedica visine jezika. Istom jeziku mogu tvoriti i zaobljeni otvornici, a tada je njihov otvor različit.

Stupnjevanje otvorenosti, odnosno zatvorenosti još je različiteje u zatvornika – otvori imaju različite oblike, tako da se *i u* njih podjela na manje skupine mora uspostaviti. Dosad je u hrvatskom nazivlju postojao pojam *zatvorni glas* – odnosio se na jednu skupinu konsonanata, tzv. *pravih konsonanata*. Uglavnom se pojavljivao u nazivlju koje je glasnike dijelilo na tri²⁵ ili pak na četiri skupine.²⁶ Budući da treba

²³ D. Brozović, nav. dj., str. 409, slogotvorne zvonačnike (*r, l i n*) zove sonantskim samoglasnicima.

²⁴ S. Babić: *Jezik*, Školski leksikon, 1967, str. 290.

²⁵ *Pregled gramatike hrvatskoga književnog jezika* S. Težaka i S. Babića, 1973, dijeli ih na otvorne (samoglasnike ili vokale), poluotvorne (glasnike ili sonante) i zatvorne (suglasnike ili konsonante). Poslije, na str. 46, kaže se da se među suglasnike ili konsonante ubrajaju i sonanti. U S. Babić: *Jezik*, Školski leksikon, 1967, glasnici su podijeljeni na otvorne (koji su samoglasnici ili vokali), poluotvorne (koji su glasnici ili sonanti, tj. mogu biti i samoglasnici i suglasnici) i šumne glasove (koji su suglasnici ili konsonanti). Otvorni i poluotvorni zajedno pripadaju zvonkim ili sonornim glasovima.

²⁶ Vidi npr. Barić i suradnici: *Priručna gramatika hrvatskoga književnog jezika*, 1979. ili I. Škarić, nav. dj., str. 133. Iako su u Priručnoj gramatici glasnici u tablicama i s obzirom na vrstu zapreke podijeljeni na četiri temeljne skupine, prema nazivlju su oni podijeljeni na tri: vokali ili samoglasnici, prijelazni glas, te konsonanti ili suglasnici (koji se dijele na sonante i prave konsonante).

ustpostaviti primjenljivu podjelu, dobro se obazirati i na fonološku ulogu glasničkih skupina u jeziku. Stoga su svi glasnici dvojčano najprije podijeljeni na otvornike i zatvornike.

OTVORNICI

Otvornici se dijele na jednostavne i složene. Jednostavan je otvornik **jednoglasnik**, a zove se još i *monoftong*. U hrvatskom su jednoglasnici: *i e a o u*. Složeni je otvornik **dvoglasnik** – spoj dvaju otvornika, a zove se još i *dvoglas* ili *diftong*. U hrvatskom je to: *ie*.²⁷

Jednoglasnici se dijele na *odječnike* i *neodječnike*.

Odječnici su glasnici pri čijoj tvorbi zbog velikog otvora zvuk odjekuje, zovu se još i *rezonanti*²⁸ (prema lat. *resonare* – razlijevati se). Odječnici se dijele na niskojezične odječnike ili *nizačnike*, otvornike pri čijoj je tvorbi usni otvor najveći zbog niskog, spuštenog jezika i čitave donje čeljusti (takav je *a* u hrvatskom), te na neniškojezične odječnike ili *nenizačnike*, otvornike u kojih se jezik ne spušta nisko (npr. *e* u kajkavskim dijalektima).

Neodječnici su glasnici u kojih zbog manjeg otvora zvuk ne odjekuje, zovu se i *nerezonanti*. Dije se na visokojezične odječnike ili *visočnike*, otvornike pri čijoj se tvorbi jezik visoko diže i jako smanjuje otvor kroz koji prolazi zračna struja (npr. hrvatski *i, u*) i nevisokojezične otvornike ili *nevisočnike*, u kojih se jezik ne diže visoko (npr. hrvatski standardni *e, o*).

Podjela otvornika na visočnike, nevisočnike, nizačnike i nenizačnike može poslužiti za razlikovni opis otvorničkih sustava jezika koji imaju četiri otvorničke visine. Ako glasnike nije potrebno dvojčano dijeliti, tj. ako ih je prema visini dovoljno podijeliti u tri grupe, nevisočnike i nenizačnike se smješta u jednu grupu, u *srednjike*. U hrvatskom je standardu dovoljna takva podjela: visočnici su *i u*, srednjici *e o*, a nizačnik je *a*.

ZATVORNICI

Zatvornici se dijele na *zvonačnike* i *šumnike* prema slušnom dojmu, proizašlom iz stupnja zatvorenosti: zvonačnici su zatvornici manjeg zatvora, a šumnici zatvornici većeg ili potpunog zatvora.

ZVONAČNICI

Zvonačnici su osjetno zvonki, odnosno čujni glasnici, nastaju približavanjem ili dodirivanjem nekih govornih organa, ali tako da je zračnoj struji tek djelomično zatvoren prolaz (zato se katkad zovu i *poluotvornici*). U hrvatskom su to *j v r l lj m n nj*. Zvonki se glasnici još zovu i *sonanti*, *sonorni glasovi* (lat. *sonare* – zvučati), *nešumni suglasnici*, *glasnici*, *zvonki glasovi*.

Zvonačnici se dijele na *nosnike* i *nenosnike*.

²⁷ Troglasnika, troglasa ili triftonga – jednosložnog izgovora triju uzastopnih otvornika u hrvatskom nema.

²⁸ Rezonanta – pojava koja proizvodi odzvuk, odjek; rezonantan – koji odjekuje, koji se razliježe, jak, zvučan, glasovit, glasit (B. Klaić, *Rječnik stranih riječi*, 1978).

Nosnici

Nosnici su glasnici u čijoj tvorbi spuštenu resicu omogućuje zračnoj struji da prolazi kroz nosnu šupljinu, dok joj je u ustima zatvoren prolaz. Nosni se glasnici zovu i nosni suglasnici ili *nazali*. U hrvatskom su nosnici *m n nj*.

Nenosnici

Nenosnici su zvonačnici u čijoj tvorbi zračna struja ne prolazi nosnom šupljinom, već samo usnom. U hrvatskom su nenosnici *j v r l lj*. Nenosnici se zovu još i *oralni glasovi* ili *orali*.²⁹

Zračna struja prolazi kroz nos u svih glasnika u čijoj je tvorbi resica spuštenu, pa su svi oni nosni glasnici, bili otvornici, zvonačnici ili šumnici. Međutim, budući da su od nosnih glasnika u svjetskim jezicima najčešći nosni zvonačnici,³⁰ nazivi *nosnik* i *nazal* odnose se na upravo na njih.³¹ A stoga se naziv *nenosnici* odnosi samo na njima najbližu skupinu, zvonačne nenosnike, iako je većina otvornika i šumnika nenosna.

Nenosnici se dijele na *približenike* i *protočnike*.

Približenici su zvonačnici pri čijoj su tvorbi izgovorni organi približeni, ali tako da prolaz zračnoj struji nije izrazito uzak pa se ne proizvodi šum.³² Približeni se glasnici zovu i *aproksimanti*.³³ U hrvatskom su to *j* i *v*. Dijelev se na *prijelaznike* i *približenike*.

Prijelaznici se tvore slično kao i neki otvornici, ali je prolaz struji nešto zatvoreniji jer jezik tvori s nepcem duguljast prolaz. Prijelaznici se stoga zovu katkad i *polusamoglasnici*, *poluvokali*.³⁴ Katkad se nazivaju još i *kliznici*, ili pak *klizni suglasnici*, budući da pri njihovoj tvorbi jezik klizi iz jednog položaja u drugi. U hrvatskom je prijelaznik samo *j*.

Približnici su zvonačnici u čijoj se tvorbi izgovorni organi približeni ili se laganom dotiču. U hrvatskom je približnik samo *v*.

Protočnici su glasnici pri čijoj se tvorbi vrh jezika podiže prema desnim, ali je zračnoj struji prolaz omogućen. Zovu se još i *tekući glasovi*, *tekućnici* ili *likvidi*. Dijelev se na *treptajnike* i *bočnike*.

²⁹ Lat. *oralis* – usni, *os, oris* – usta

³⁰ Otprilike petina ispitanih svjetskih jezika ima nosne otvornike, a tek nekoliko jezika ima kao različite glasove nosne, odnosno onosnjene tjesnačnike, slivenike, bočnike ili treptajnike. Prema knjizi M. Ruhlenu: *A Guide to the Languages of the World*, 1975, od 693 jezika samo tri jezika nemaju nosnike, pa je postotak nosnika gotovo 100%. U knjizi I. Maddiesona, nav. dj., od ukupno 317 jezika samo deset nema nosnika, što znači da ih ima 96,8% jezika.

³¹ Nosni zvonačnici zovu se katkad i nosni zapornici jer imaju potpuni usni zatvor kao i zapornici, ili pak nosni zastojnici (engl. *nasal stops*).

³² Katkad se u grupu približenika ili aproksimantata svrstavaju i bočnici, vidi npr. P. Ladefoged (nav. dj., 1982, str. 10, 157) gdje su približnici opisani kao glasnici s približenjem oblikovača koje ipak ne izaziva vrtložno strujanje. J. C. Catford (nav. dj., 1988) aproksimantima smatra i bočnike i neke otvornike, to su mu glasovi sa širim otvorom od frikativa (npr. *l* i *e u*), nevtložni (neturbulentni) kad su ozvučeni, a vrtložni (turbulentni) kad su bezvučni (str. 220).

³³ D. Brozović, nav. dj., str. 403, zove ih *sonantni spiranti*.

³⁴ U knjizi Ž. Muljačić (nav. dj., str. 57–58) nazvani su neprimjereno *glotali*, prema engl. *glides*, iako se inače naziv *glotali* odnosi na grkljanske glasnike (vidi R. Simeon, nav. dj., str. 42).

Bočnici su glasnici pri čijoj je tvorbi zatvor u sredini usne šupljine, ali slobodan prolaz sa strane, u hrvatskom su to *l lj*. Zovu se još i *lateralni suglasnici* ili *laterali*.

Treptajnici su glasnici u čijoj tvorbi jezik ili resica trepere zbog različitog pritiska okolnog zraka. Zovu se još i *treperavi* ili *treptavi suglasnici, vibranti*.³⁵ U hrvatskom je treptajnik glasnik *r*. Pri njegovoj tvorbi vršak se jezika uzdigne i počinje treperiti zbog različitog pritiska zraka ispred i iza njega, pri tome dotičući desni.

Postoje još dvije vrste glasnika u kojima jezik dotiče gornju stijenku usta, ali one nisu svojstvene standardnom hrvatskom izgovoru. Jedni su *dotačnici*, glasnici pri čijoj se tvorbi vršak jezika uzdiže i jednim zamahom dotakne gornju usnu stijenku, najčešće u području desni; za te glasnike postoji samo engleski naziv: *tap*. Drugi su *okrznici*, glasnici pri čijoj se tvorbi vrh jezika izokrenut uzdiže, pa pri povratku u početni položaj okrzne gornju usnu stijenku; i za te glasnike postoji samo engleski naziv: *flap*. Dotačnici i okrznici pojavljuju se u nekim hrvatskim dijalektima i idiolektima. Treptajnici, dotačnici i okrznici zajedno se zovu *titrajnici* – zajednički je naziv potreban zbog njihove uloge u jezicima, mogao bi biti i *drhtajnici* ili pak *račlanici*.

Kao što je već rečeno u uvodu, u opisu standardnoga hrvatskog nije uvijek potrebno navoditi sve glasničke kategorije. Zvonačnici su u hrvatskom u običnoj upotrebi samo: prijelaznik *j*, približnik *v*, treptajnik *r*, bočnici *l, lj*, nosnici *m, n, nj*.

ŠUMNICI

Šumnici nastaju dodirivanjem nekih govornih organa tako da je zračnoj struji znatno sužen ili potpuno zatvoren prolaz. U hrvatskom su to *f s š h z ž p t k b d g c č ć đ dž*. Zovu se još i *šumni glasnici, konsonantni* ili *pravi konsonanti, opstruenti, turbulentni glasovi*.³⁶ Prema tome je li zračnoj struji jako sužen prolaz ili joj je neko vrijeme potpuno zatvoren prolaz dijele se na tjesnačnike i zastojnike.

Tjesnačnici su glasnici pri čijoj se tvorbi govorni organi tako približe da tvore tjesnac. Kroz taj se tjesnac zračna struja tarući probija. Zovu se još i *frikativi* (lat. *fricare* – trljati), *treni glasovi, strujni glasovi, spiranti*.³⁷ U hrvatskom su tjesnačnici *z ž s š f h*.

Zastojnici su glasnici u čijoj se tvorbi govorni organi dodiruju stvarajući prepreku, zapor, zbog koje tijekom zračne struje privremeno zastaje. Potom se govorni organi odvajaju ponovno omogućujući zračnoj struji prolaz.³⁸ Prema tome kakav je prolaz ostavljen zračnoj struji nakon uklanjanja prepreke; zastojnici se dijele na *zapornike* i *slivenike*.

³⁵ Još i treperan, titrajni, drhtavi glas, drhtavac, titravac (R. Simeon, nav. dj., str. 715).

³⁶ O nazivima opstruenti i turbulenti vidi npr. Brozović, nav. dj., str. 412.

³⁷ Naziv *spirant* nastao je od lat. *spirare* – dihati, piriti, disati. Brozović, nav. dj., približenike zove sonantnim spirantima. Prema R. Simeonu (nav. dj., str. 468-469) naziv spiranti ili strujnici, odnosno predušni ili strujni suglasnici, ima nekoliko određenja: to su glasovi koji se mogu izgovarati dok nam dah teče, do preduška; to je približni prijevod sanskrtskog naziva kojim indijski gramatici označuju tjesnačne, konstriktivne suglasnike ili frikative; to su svi neprekidni glasovi koji se pojavljuju uslijed trenja koje se vrši na bilo kojemu određenom mjestu...

³⁸ Naziv zastojnici odgovara engleskom nazivu *stops*, koji se katkad odnosi na čitavu skupinu, na zapornike (okluzive) i slivenike (afrikate), a katkad samo na jedan njezin dio – na zapornike. On nije istovjetan s nazivom prekidnik jer jedino u zapornika i slivenika potpuno zastaje zračna struja.

Zapornici su glasnici pri čijoj se tvorbi zapor brzo i potpuno uklanja time što se govorni organi nakon dodira širom odvajaju. U hrvatskom su zapornici *p t k b d g*. Zovu se još i *okluzivi* (lat. *occludere* – zatvoriti), *trenutni glasovi*, a nazivaju ih i *zatvornim glasovima*.³⁹

Kada se zapor ukloni, kod većine zapornika zračna se struja naglo probija stvarajući prasak, pa su takvi glasnici *praskavci*, zovu se još i *praskavi* ili *eksplozivni glasovi*, tj. *eksplozivi*. Međutim, kod nekih se zapornika zračna struja ne probija naglo pa prasak izostaje, takvi su glasnici nepraskavi zapornici, tj. *nepraskavci*, a katkad se oni nazivaju *implozivima*.⁴⁰

Slivenici su glasnici pri čijoj se tvorbi zapor uklanja, tako da se govorni organi samo donekle odmaknu ostavljajući zračnoj struji tjesnac kojim ona prolazi, kao kod tjesnačnika. Slivenici se zovu još i *sliveni glasovi* ili *afrikate* (od tal. *affricare* – trti), *trljani glasovi*, *zatvorno-tjesnačni glasovi*, *poluzatvorni glasovi*.

Dodatne vrste obličnosti

Dvije skupine glasnika tvorbeno se razlikuju po dodatnoj obličnosti, pa katkad imaju posebne nazive. Tjesnačnike *s š z ž* i slivenike *c č ć dž đ* izgovaramo s približenim zubima zbog čega se dio zračne struje od njih odbija i stvara zamjetan visoki šum, pa se ti glasnici zajednički zovu *šuštavci*, još i *sibilanti*.⁴¹ Od nabrojanih glasova taj je šum najviši pri izgovoru glasnika *c z s* jer je zapreka koja nastaje zračnoj struji najbliža dodatnom zubnom suženju, pa se glasnici *c z s* zovu *piskavci*.

Prema tome je li obličnost glasnika produživa ili nije glasnici se dijele na produžnike i neprodužnike. U izgovoru glasnika, u njihovu oblikovanju, razlikuju se tri dijela: 1. priprema, 2. držanje i 3. otpust, koji se naziva i opuštanje. Produživi ne moraju biti svi dijelovi, nego samo bitan dio, držanje.

Produžnici su glasnici čije držanje može trajati neko vrijeme. Među produžnike pripadaju zapornici, tjesnačnici, slivenici, treptajnici, približnici i odječnici. Zapornici su produžnici zato što im se držanje, jedini obvezatan oblikovni dio od postojeća tri, koje se očituje kao zastoj u tijeku zračne struje, može produžiti. Slivenicima, kojima se držanje očituje najprije kao zastoj, a potom kao tjesnac, također se može produžiti držanje. Treptajnici su produžnici zato što im držanje primjetno traje: jedan oblikovač trepereći ponavljano dotiče drugi, ili ga može ponavljano doticati.

Neprodužnici su glasnici čije je oblikovanje trenutan pokret. Oni imaju samo pripremu ili otpust, ali nema držanja između njih. Neprodužnici su dotačnici, okrznici i prijelaznici.

Produžnike ne treba miješati s *prekidnicima*. Prekidnici su glasovi u kojima je zračnoj struji u ustima prekinut tijek. Prekidnici su u hrvatskom zapornici, slivenici i treptajnici, iako svi oni nisu na isti način prekidni (u zapornika je za držanja glasa potpun prekid zračne struje, u treptajnika prije i poslije svakog dodira). Prekidnicima se često smatraju i nosnici, iako u njihovoj tvorbi zračna struja za vrijeme prekida prolazi kroz nos. U fonologiji se u prekidnike katkad uključuju i bočni-

³⁹ U Barić i suradnici, nav. dj., nazvani su i *pregradnicima*, a slivenici *polupregradnicima*, ali je naziv *pregradnik* bolje upotrijebiti za glasove nastale neplućnim pokretanjem.

⁴⁰ Vidi R. Simeon, nav. dj., str. 525.

⁴¹ U našim se gramatikama uobičajilo *sibilantima* nazivati samo *piskavce*.

ci, iako je u njih zračnoj struji prekid samo u sredini usne šupljine, a zrak slobodno prolazi sa strane. Glasovi u kojima se zračnoj struji ne prekida tijekom zovu se neprekidni glasovi ili *trajnici*.

SAŽETAK

Zrinka Babić, Filozofski fakultet, Zagreb
UDK 801.4:808.62, izvorni znanstveni članak,
primljen 10. ožujka 1992, prihvaćen za tisak 19. ožujka 1992.

Croatian Sound Names

The author discusses different names for speech components and sounds in Croatian.

ODNOS OPĆEG I ZNANSTVENOG JEZIKA

Milica Mihaljević

Odnos općeg i znanstvenog jezika često izaziva brojne nedoumice osobito među predmetnim stručnjacima nelingvistima koji smatraju da je ono što je obvezatno za neku znanost ili struku vrijedi i za opći jezik. Taj je problem vrlo aktualan pa je potrebno odrediti opći, znanstveni i stručni jezik i njihove međuodnose.

Razvojem znanosti i tehnologije, a samim tim i gospodarstva, raste značenje stručnog i znanstvenog jezika kao sredstava za brzo, precizno i ekonomično sporazumijevanje i prijenos obavijesti. Svaka znanost ili struka, a njihov broj sve više raste dok se postojeće struke razvijaju i diferenciraju, u određenoj mjeri ima i svoj jezik (npr. politički jezik, pravni jezik itd.). Stručni je jezik onaj koji se upotrebljava u određenoj struci i omogućuje točnije sporazumijevanje među stručnjacima. Znanstveni je jezik jezik određene znanosti (matematike, fizike, povijesti itd.) koji omogućuje precizno sporazumijevanje među znanstvenicima. Iz navedenih je definicija vidljivo da stručni i znanstveni jezik nisu istoznačnice, ali su blisko značnice, zamjenjive u mnogim kontekstima. U praksi je npr. teško razgraničiti medicinski stručni i znanstveni jezik, jer možemo pretpostaviti da se medicinski stručnjaci (liječnici praktičari) i znanstvenici služe istim ili gotovo istim jezikom. Stoga ću ovdje u daljnjoj raspravi rabiti samo naziv znanstveni jezik, kojim ću obuhvatiti i jezik znanosti i jezik struke. Znanstveni jezik, uz skice i simbole, jedno je od važnih oruđa inženjera, tehničara i znanstvenika. On je namijenjen izvršenju točno određene funkcije. Za takav jezik, kao i za ostala oruđa, vrijede zahtjevi za maksimalnom djelotvornošću i ekonomičnošću. Međutim, lingvistički gledano, takav se jezik ne može prihvatiti kao istinski poseban iako je obilježen posebnim rječnikom i normama o njegovu korištenju. On nije neovisan od općeg, prirodnog jezika, nego se koristi njegovim leksičkim i gramatičkim sredstvima. Opći je jezik temelj svakog znanstvenog jezika. Stoga da bi se odredio znanstveni jezik, potrebno ga je razgraničiti od općega jezika.